

ПОЛСКАТА ЛЕКСИКА И ФРАЗЕОЛОГИЯ, СВЪРЗАНА С ЕТИКЕТА В ПРИЯТЕЛСКИТЕ КРЪГОВЕ, В СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН

**Мариола Валчак-Миколайчакова, Анна Пьотрович
(Познански университет „Адам Мицкевич“)**

Автори анализируют польскую и болгарскую этикетную лексику, ее этимологию, морфологию и значимость. Польская лексика богаче, но большая часть заимствована из французского, латинского и немецкого языков. Болгарская лексика во многих случаях заимствована из древнеболгарского. Польский и болгарский языки связаны, но трудно найти общие моменты во фразеологии, потому что историческая основа, на которой создавались фразеологизмы, отличается от языка к языку.

Authors analyse Polish and Bulgarian etiquette lexis, its etymology, morphology and significance. Polish lexis is richer, but a large part comes from French, Latin and German. Bulgarian vocabulary frequently comes from Old Church Slavonic. Polish and Bulgarian are relative; however it is difficult to find similarities of phraseology, because it was created on different historical background.

В публикуваната преди повече от сто години книга *Теория на празната класа* (*The Theory of the Leisure Class*) на американския философ и социолог Торстейн Веблен терминът *свободно време* (*leisure*) означава „изключително непродуктивно използване на времето“. Веблен смята за непродуктивни заниманията на висшите класи, в миналото – управляване, водене на войни, спорт и религиозни обреди, а в по-ново време – и овладяването на мъртви езици, упражняването на забавни и спортни игри, отглеждането на неполезни, служещи за забавление животни и тем подобни. Авторът пише, че всички гореизброени умения могат да бъдат възприемани като вид познание. Според него съществуват още много такива умения, които стоят на границата на познанието и рутината, такива като добрите маниери и елегантния начин за самоизтъкване. Общо взето, това е знаенето на всички правила, отнасящи се до външните форми на доброто държание и ритуали (Веблен 1998: 39). На това място сигурно всеки читател си задава въпроса, дали действително добрите маниери и придържането към определени ритуали и обноски са черти изключително на „празната класа“? А може би все пак това са поведение и ритуали, имащи далеч по-дълбока традиция? Ще се опитаме да потърсим отговор на този въпрос в лексикалния и фразеологичния инвентар на езика.

Да се върнем обаче за момент към теорията на Веблен. За отбелязване е, че той не оценява консумативния начин на живот негативно; по негово мнение това е начин за постигане на престиж, а негов белег е изпълняването на задълженията към приятелското обкръжение. Днес, повече от сто години след обнародването на по-горе цитираното съчинение, наблюдаваме съвсем други явления – съвременното консуматорство носи със себе си такива опасности като профанация на отношенията с приятелите и

залез на традиционните форми на живот с тях. Следователно, преди да се наложи да скрием в килера (което, да се надяваме, въпреки всичко няма да се случи толкова скоро!) традиционните отношения между хората, а заедно с тях и традиционните езикови средства за изразяването им, да анализираме в съпоставителен план събраното в речниците от XX в. полско словно богатство, свързано с етикета между приятели. Съпоставката на лексика и фразеология от два славянски езика – полски и български – е напълно оправдано по всички показатели: от една страна различната история на двата народа през вековете трябва да води до нарастване на културните разлики, ала също да не забравяме, че отвореността към другите, гостоприемството и сърдечността спрямо отстрешния човек, както и желанието за участие в живота сред приятелски кръг е (във вероятно повсеместно разпространения стереотип) една от най-характерните черти на славяните, и то независимо от условията на живот (работата е там, че начинът на живот в приятелско обкръжение на „празната класа“ е бил друг, по-богат и неразривно свързан с определен езиков етикет).

И поляци, и българи, питани за типичните черти от характера на своите сънародници, на едно от първите места посочват точно гостоприемството и приятелското отношение към другия. Ако е така в действителност, то това трябва да намери своето отражение в лексикалния набор на двата езика, защото – както пише Тереса Смулкова – връзката на лексиката с извънезиковата действителност намира своето най-пълно отражение именно в тематичните полета (Смулкова 2001:99) Под *тематично поле* разбираме група лексикални изрази, които се отнасят към определен отрязък от действителността.

Понеже езиковият материал беше ексцерпиран от речници, необходимо е да имаме предвид разликите в състоянието на полската и българската лексикография. Обширни, многотомни речници на полския език се появяват още от началото на XX в. – например т. нар. *Варшавски речник* (*Słownik warszawski*), издаден в годините 1900–1927 под ред. на Я. Карлович, А. Крински и В. Неджведзки, е в 8 тома. До края на миналото столетие се публикуват още осем други подробни речника на полския език, пет значими речника на чуждите думи и три важни фразеологични речника. Ето защо по очевидни причини събраният тук полски материал е значително по-обстояен. Все пак нашата задача не е свързана със сравняването на броя, а с произхода, структурата и значението на отделните думи и изрази.

Анна Пьотрович, съавторка на настоящата статия и авторка на книгата *Лексиката и фразеологията на живота в приятелския кръг в полската лексикография на XX в.* (*Słownictwo i frazeologia życia towarzyskiego w polskiej leksykografii XX wieku*, вж. библиография), събира повече от 250 форми, отнасящи се към приятелския етикет. От една страна, наборът от лексикални единици е почерпан от всички издадени през XX в. речници на полския език, от друга – работата на А. Пьотрович е с обширна библиография. Така че, на това място няма да повтаряме библиографските данни, а ще препращаме читателя към горепосоченото съчинение.

Водещо място сред събраните форми, отнасящи се към етикета в приятелския кръг, заемат лексеми като: *grzeczność, galanteria, etykieta, konwenans, kindersztuba, kultura, manieri, uprzejmość* и др. Забелязва се, че само *grzeczność i uprzejmość* – именно лескеми, отнасящи се към доброто държание на даден човек, характеризиращи някого като добре възпитан независимо от обществения му статус, са от славянски произход. Останалите, етимологично свързани с живота на висшите слоеве на обществото, са заемки. Подобно е и в българския език, където такива лексеми като *вежливост, любезност, учтивост, благовъзпитаност*, отнасящи се до желаните черти на човек (не само на този, който не принадлежи към „празната класа“), са славянски думи.

Сред събрания в книгата на Анна Пьотрович лексикален материал внимание заслужават следните фразеологизми, отнасящи се към етикета в приятелския кръг:

- *coś jest w dobrym tonie*
- *dobrze ułożony*
- *formy towarzyskie*
- *kodeks towarzyski // kodeks światowy, kultura towarzyska*
- *obyty w świecie // w towarzystwie*
- *ocierać się // otrzeć się w świecie*
- *piękne manieri*
- *umieć się znaleźć*
- *wersalska grzeczność*
- *wyrobienie towarzyskie*

В *Наръчния полско-български речник* на Сабина Радева (т. I-II, Варшава, 1988), единствения до днес подробен двуезичен речник на нашия пазар, намираме само няколко съответствия на полските изрази, напр.: добър тон, благовъзпитан човек, човек с добри маниери, умее да се държи в обществото (Радева 1988, I: 277; II: 694, 719). За съжаление, нищо ново тук не дава и *Фразеологичният речник на българския език* (вж. ФР 1975). Като използваме все пак други речници на последния, можем да попълним този списък със следните композитуми с първи член благ-: благонаведен, благоприличен, благоречив. Те имат ясен старобългарски произход и от векове са вкоренени в българските културни среди.

Българското съответствие на *obyty w świecie* на пръв поглед е прилагателното *обигран*. Речникът на Радева дава следното: *obyty* ‘привикнал, свикнал; обигран; който е със свободни маниери’ (Радева 1988, I: 368). Само че речниковата дефиниция на *обигран* ‘свикнал свободно да борави с нещо’ (БТР 2001: 547) и подадения от авторите на *Българския тълковен речник* пример „Той е добре обигран с партийните въпроси“ свидетелстват за съвсем различна употреба на българския израз въпреки неговата подобна структура и етимология.

Сред българския речников материал прави впечатление липсата на изрази – еквиваленти на полските прилагателни *salonowy* и *wersalski*, и то при все ясните и дълготрайни влияния на френския език върху българския и въпреки много интензивното културно въздействие на Франция върху Балканите през XIX в. и началото на XX в. Към същия проблем ни

отвежда и още един пример дефиницията на съществителното *етикет* (всъщност, споменато в заглавието на настоящата статия): *етикет, етикетация* – ‘сбор от правила за обноски в аристократическо общество’ (БТР 2001: 223). Следователно, изглежда, че българската лексикография на ХХ в. възприема сферата на живота в приятелския кръг като принадлежаща на миналите времена (вж. израза *аристократическо общество* в последната от подадените дефиниции).

В светлината на гореизложеното не изненадва това, че българските речници не отбелязват еквиваленти на полските форми, означаващи названия на лица, които се характеризират с добри маниери:

- *człowiek salonowy*
- *człowiek światowy* (аналогичният израз в българския език има съвсем друго значение)
- *dama wielkiego świata*
- *gładki człowiek*
- *wielka dama*

В полския език прекаляването с добрите маниери се отбелязва с образни съчетания като:

- *a, e, bułkę przez bibułkę*
- *chińskie ceremonie*
- *robić ceregiele // ceremonie*
- *robić wersal*

Сред българските изрази с близко (но не свързано с приятелския кръг) значение намираме фразеологизма *от кумова срама* – ‘само за спазване на приличие; за нещо, което се извършва обикновено без желание, привидно’ (ФР 1975, I: 74; Ничева 2002: 253). Този пример е илюстриран с помощта на многобройни цитати от българската художествена литература. Забелязва се, че така както българският език възприема *ceremonie* и *ceregiele* като синоними и ги нарича с общата дума *церемонии* (БТР 2001: 1053), така и полският израз *robić ceregiele // ceremonie* възприема двете съществителни имена като равнозначни, при все че те имат коренно различен произход: *ceremonie*, от лат. *caeremonia*, многозначно, между другото и ‘преувеличено, конвенционално доказателство за уважение, вежливост, етикетна формалност, изпитване на неудобство’; *ceregiele*, от нем. *Ziergeien* ‘излишна, конвенционална възпитаност, оправдаване, експониране на малко важни скрупули, условия’. Струва ни се, че на полското *robić ceregiele* до голяма степен отговаря българското *кадя тамян на някого* (Ничева 2002: 143).

Внимание заслужават и съчетания, които изразяват липса на възпитание, непознаване на етикета. Те са или образни съчетания, или евфемизми:

- *kończyć akademię smorgońską // studiować w akademii smorgońskiej* – *днес вероятно рядко използван израз, значещ ‘липса на възпитание, маниер’ (Смаргонската академия е основано през XVI в. заведение за дресиране на мечки в гр. Смаргон в Литовското княжество, днес Беларус).*

- ktoś za piecem chowany // wychowany
- ktoś w lesie chowany
- coś jest w złym tonie
- człowiek niewyglądony
- czyjeś zachowanie pozostawia wiele do życzenia
- odłożyć na stronę etykiety

Сред фразеологизмите, отбелязани в българските речници, ще намерим почти дословно съответствие на израза *w lesie chowany* > *в гората расъл* (Ничева 2002: 50). Тук в предложената от авторката дефиниция на съчетанието *в гората расъл* ще открием интересния израз *недодялан човек*, отговарящ (в едно от своите значения) на полското *niewyrobiony*.

Непознати за полския език фразеологизми, свързани с липсата на добри маниери, са:

- липсват ми седемте години <вкъщи> // липсват ми първите седем (Ничева 2002, с. 177)
- пременил се Илия, погледнал се – пак в тия // преоблякъл се Илия... – съгласно с речниковата дефиниция така се казва иронично за някого, който само привидно се е променил, напр. привидно е придобил маниери (Ничева 2002: 286).

Най-известното българско определение за простак – съобразителен, оправен човек, но лишен от добри маниери и лична култура, е без съмнение името на героя на книгата на А. Константинов *Бай Ганьо*, което *Фразеологичният речник* дефинира като ‘прост, недодялан, хитър и недоверчив човек; дебелак, простак’ (ФР 1975, I: 85).

Забелязва се, че сред полските изрази от интересувашото ни тематично поле ще намерим много заемки, докато в българския език те са по-малобройни; определено изключение тук представляват формите от църковния словесен пласт, но те би трябвало да се възприемат като изрази от българското литературно наследство. Следователно това е едно от тематичните полета, в които българският език не е търсил опора навън за разлика от много други области, повлияни от турския и гръцкия език.

Затова пък полският език в разглежданото тук тематично поле, събира най-много галицизми, или заемки от френския език, напр.: *bon ton, dama, etykieta, faux pas, gafa, galanteria, konwenans, maniery, savoir-vivre* и др. Както се вижда, някои от тях, въпреки устойчивото вкореняване в езика, продължават да се употребяват във функцията на цитати, като дори пазят оригиналния си правопис. Сред заетите изрази ще намерим също германизми: *kindersztuba, polor, szlif, winszować, powinszowanie, gratulować, gratulacje*, значително по-малко са англицизмите: *correct, high life, toast, č ěňčiččěňčň: ceremonie, ceremonialny, ceremonialność, nietakt, nietaktowny, wiwaty, wiwatować, pompa*. Големият брой френски заемки, при относително много по-малкото число латински и немски, и особено английски такива, не трябва да ни изненадва. Влиянието на всеки един от тези езици обхваща различен период от развоя на полския език и се отразява върху различни негови тематични области. Влиянието на латинския, изключително силно в среднополския период (от средата на XVI в. до XVIII в.),

вече към края му, а особено по времето на новополския, отстъпва място на френския. През XIX в., следователно по това същото време, когато новобългарският книжовен език се формира и чисти от чуждици, влиянието на френския върху полския език е най-силно, а броят на заетите от френски думи и изрази достига няколко хиляди (вж. Валчак 1987: 18–20). Фактът, че част от френските заемки запазват оригиналния си правопис, свидетелства за отношението на поляците към френската култура – френското за тях винаги е било префинено, следователно дори не са пробвали да напаснат фонетично заемката, защото вече самото цитиране на френски изрази е придавало рафинираност на изказването. Запазването на англицизмите „в оригинал“ е поради съвсем друга причина – на полска почва това са сравнително нови думи и изрази, които все още не са адаптирани от правописната система на полския език.

В изследваната лексикална област много единици представляват неосемантизми. Сред тях преобладават глаголните семантични неологизми, означаващи, че някой бива учен на добри маниери. Те възникват чрез прехвърляне на значението на действието от физическо към психическо, напр.: *ciosać, ociosać, ogladzić, okrzesać, polerować, utrzeć, wygładzać, wypolerować*. Вероятно в определени ситуации българският еквивалент на полските формации би могъл да бъде глаголят *моделирам*, защото в българския език функционира изразът *моделирам черти в човешкия характер*, напр. *средата го е моделирала добре*. Останалите глаголи, първоначално свързани с работата на каменоделеца, могат да се преведат точно на български, но имат определено сексуална, дори по-скоро вулгарна конотация.

В полския език по подобен на горепосочения начин възникват нови значения, отнасящи се до придобиването на добри маниери: *formować się, otrzeć się, przetrzeć się, wykrzesać się*. В българския език намираме само едно тяхно съответствие – *формирам се*. Полските номинативни неосемантизми, свързани с доброто държание в приятелския кръг, възникват чрез прехвърляне на значението от названието на дадено действие към резултат от това действие: *obejście, obycie, oglądzenie, ułożenie, wychowanie, wyrobienie*. Адекватни неосемантизми са напр.: *gładki, światowy, okrzesany, otarty, otrzaskany, wyrobiony*. Българските речници не отбелязват неосемантизми с подобно значение, изключение тук прави прилагателното *свџовен*, но и то винаги е зависимо от контекста. Вероятно все пак подобна роля в съвременния български език играе гръцкото по произход прилагателно *фин* (вж. примера от БТР 2001 *фини обноси*, с. 1021).

От горните разсъждения привидно би могло да се заключи, че българският език е много по-беден от полския, що се отнася до лексиката и фразеологията, свързани с етикета в приятелския кръг и добрите маниери. Сигурно е така, защото няколко столетия турско робство са основателна причина за затихване на живота в приятелския кръг и за отмиране на болярския етикет, създаден по-рано по византийски образец. При все това, като се има предвид, че основите на лексиката от областта на интересуващото ни тематично поле и в двата езика се оформят през XIX в. (т.е. в период, когато и двата народа се намират в сходна историческа ситуация и

са под чуждо влияние), „вината“ за съществуващата ситуация, или за неизгодната за българския език пропорция на ексцерпирания от речниците материал, трябва в голяма степен да се прехвърли върху състоянието на лексикографията.

На това място – ако е възможно – бихме желали да апелираме в България да се организира група от лексикографи, които биха се заели с работата над подробен, изчерпателен речник на най-честите устойчиви словесни съчетания, фразеологизми, разбираани не само като пословица или поговорка, но и като ‘утвърдено в обществената употреба съчетание от две или повече думи, което най-често има значение, непозволяващо да се стигне до проста сума от значенията на отделните съставни части’ (предлагаме дефиниция, която е най-популярна в полското езикознание). Струва ни се, че такъв речник е не само абсолютно необходим за славистичните езиковедски изследвания, защото ще посочи начина на метафоризация, характерен за българския език, а и също би бил нужен за изследванията върху индоевропейските езици въобще, особено в когнитивен план. Също се надяваме, че скоро ще завърши работата над българско-полския фразеологичен речник, който, както е известно, от няколко години се подготвя в Катедрата по славянски филологии при ПУ „Паисий Хилендарски“ в Пловдив.

Изводите си ще завършим с цитат от издадената в Лвов през 1905 г. *Книга на обичаите в приятелския кръг (Księga obyczajów towarzyskich)* на Мечислав Рошчишевски. Авторът на този компендиум пише: „Животът в приятелския кръг е живот на такта, етикета, добрия тон, елегантността, възпитанието и на други добри черти от характера в общочовешките отношения; това е идеална хармония от много натури и характери; това е доброволен договор, по силата на който целият цивилизован свят се съгласява с едни и същи правила и предписания, отнасящи се до форми и условия, които всички културни хора трябва да изпълняват безусловно“ (Рошчишевски 1905: 5).

БИБЛИОГРАФИЯ:

Анкова-Ничева 1993: К. Анкова-Ничева. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София, 1993.

БЕР 1971–2002: *Български етимологичен речник*. Ред. Вл. Георгиев, И. Гълъбов, Й. Заимов. Ст. Илчев и др. Т. I-VI. София, 1971–2002.

Брюкнер 1927: А. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 1927.

БТР 2001: *Български тълковен речник*. Ред. Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев и др. Изд. IV. София, 2001.

Валчак 1987: В. Walczak. *Między snobizmem i modą a potrzebami języka, czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie*. Poznań, 1987.

Веблен 1998: Т. Veblen. *Teoria klasy próżniaczej*. Tłum. J. Frentzel-Zagórska. Warszawa, 1998.

Малджиева, Вуйтовичова 1994: W. Małdziejewa, J. Wójtowiczowa. *Polskie i bułgarskie związki frazeologiczne*. Warszawa, 1994.

Марцяник 1993: М. Marcjanik. *Etykieta językowa // Encyklopedia kultury pol-*

skiej XX wieku. Współczesny język polski. Dod red. J. Bartmińskiego. Wrocław, 1993, 271–281.

Марцяник 1997: М. Marcjanik. *Polska grzeczność językowa.* Kielce, 1997.

Ничева 2002: М. Ничева. *Фразеологичен речник на българския език.* Пловдив, 2002.

Пьотрович 2004: Piotrowicz A., *Słownictwo i frazeologia życia towarzyskiego w polskiej leksykografii XX wieku,* Poznań 2004.

Радева 1988: Радева, С. Наръчен полско-български речник. Т. I-II. Варшава, 1988.

Рошчишевски 1905: М. Rościszewski. *Księga obyczajów towarzyskich.* Lwów, 1905.

РСБКЕ 1955–1959: *Речник на съвременния български книжовен език.* Ред. С. Романски. Т. I-II. София, 1955–1959.

Смулкова 2001: Т. Smółkowa. *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej.* Kraków, 2001.

ФР 1975: *Фразеологичен речник на българския език.* Ред. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Т. I–II. София, 1975.